

BÖJT, FOGYASZTÓI KULTÚRA ÉS KOMMUNIKÁCIÓ A KORTÁRS OROSZ ORTODOXIÁBAN

Absztrakt

A keleti kereszténység esetében a böjt az állati eredetű eledeltől, a szexuális élet örömeitől való tartózkodást és intenzív vallásos elmélyülést, imádkozást jelent. A többi vallásos szabályhoz és elváráshoz hasonlóan itt is számos egyéni kompromisszummal találkozunk, és fejlődőben van a „kompromisszumjavak” piaca (pl. böjtös torták, böjtös, tojásmentes majonéz, böjtös csokoládé). Az írás célja rámutatni a böjtölési szokások és egy esetleges „kompromisszum-kultúra” közti kapcsolatra. A terepmunkát a Halle-i Max Planck Institute for Social Anthropology posztdoktori kutatójaként végeztem (2006-2008) Moszkva közelében.

Abstract

‘Compromise goods’ and negotiated religiosity among the Russian Orthodox today.

In Eastern Christianity fasting means abstinence from food of animal origin and a period of intensive religious contemplation and praying. Similarly to the rest of religious rules and expectations, here we have countless means of compromises and personal negotiation of rules and a developing market of ‘compromise goods’, like mayonnaise or cakes for fasting days. The paper proposes to find out a possible link between fasting habits and a ‘culture of compromises’. I carried out fieldwork in Moscow region as a postdoctoral fellow of the Max Planck Institute for Social Anthropology in Halle/Saale (2006 – 2008).

A böjt a vallásos gyakorlat kontextusában

A kortárs orosz ortodox vallásosságot kutató szociológusok és antropológusok egyaránt nehézségekbe ütköznek, ha a hívő ortodox lakosság számát, százalékarányát szeretnék meghatározni. Ennél is komolyabb problémát okoz, ha árnyaltabb képet szeretnének nyújtani a kortárs ortodox hívekről. Vallással szembeni attitűdjeik és vallásos gyakorlataik annyira különbözőek, hogy elkerülhetetlennek látszik valamiféle kategorizáció.

Egy korábbi cikkemben megpróbáltam meghatározni és jellemezni a Szergiev Poszádban végzett terepmunkám alapján az ott megismert legrelevánsabb hívő-kategóriákat: a *távolságtartó*, a *szenvedélyes* és a *kiegyensúlyozott* (Komáromi 2010:105) hívőket. Megkísérlem őket a lehető legegyszerűbb módon bemutatni. Távolságtartóak az olyan hívők, akiket *záhozsáni*-ként határoznak meg az egyházhoz közelebb álló hívek, ők csupán átvonulnak a templomon, gyertyát gyújtanak, imádkoznak egyet valamilyen vágyuk vagy céljuk elérése érdekében, majd elmennek. Életvitelükre nincs különösebb hatással a vallás és az egyház. A szenvedélyes hívők többnyire neofiták, akik nagy odafigyeléssel igyekeznek elsajátítani valamiféle vallásos tudást és viselkedésmódot, csupa érzelem és szenvedély az attitűdjük, s általában egy újonnan szerzett spirituális vezető (lelki atya, sztárec) hatása alatt állnak, vezetésétől teszik függővé az életüket. A kiegyensúlyozott hívők általában olyan ortodox családból származnak, ahol a szovjet idő alatt is folyamatos volt a vallásgyakorlás. Nem vonzzák a szélsőségek (sem a vallásos gyakorlat, sem az ideák terén), de a vallást komolyan veszik, életük természetes részét képezi.

Bár az ilyenfajta kategorizáció szükségszerűen elnagyolt, mégis tartalmaz releváns információt a kortárs ortodoxokról. Emellett szól a következő példa is, amely a Furman és Kaarainen által koordinált szociológiai felmérésből származik. Ez a felmérés 14 évig tartott és Oroszország teljes lakosságára óhajtották kiterjeszteni (hívőkre és nem vallásosokra egyaránt). Furman és Kaarainen a következő hívő kategóriákat határozták meg: *traditional believers* (*hagyományos hívők*), *believers* (*hívők*) és *kiegyensúlyozatlan hívők* (*határozatlan, hullámzó unbalanced /waving*). Első ránézésre ezek az általam meghatározottakkal szinte azonos kategóriák, mégis, közelebről szemlélve fontos különbségekre bukkanhatunk, amelyek a szociológiai ill. az antropológiai kutatás különbségeiből fakadnak. Furman és Kaarainen tanulmányában a tradicionális hívők azok, akik 1) hívőként határozzák meg magukat, 2) hisznek Istenben (és nem egy életenergiában/élet-erőben) és azt gondolják, hogy személyes kapcsolatot létesíthetnek vele, 3) ortodoxoknak tekintik magukat, 4) a) legalább havonta egyszer templomba mennek vagy b) gyakran imádkoznak (Furman

– Kaarainen 2007:59.). Ha csupán ezeket a kritériumokat vesszük figyelembe, az ortodox vallás-gyakorlat néhány lényeges eleme kimarad, többek között a böjtölés szabályainak betartása az év során, avagy a gyónás és szent áldozás gyakorlata. Semmit sem tudunk meg arról, hogy hogyan imádkoznak és mennyi ideig maradnak a templomban (ez azért lényeges, mert a mise több órás, és nem mindegy, hogy valaki végigállja és imádkozza, vagy csupán néhány percre tér be a templomba). Semmit sem tudunk továbbá arról, hogy a vizsgált hívők valamilyen egyházköziség tagjai-e (közösség tagjai-e), valamint van-e vagy nincs lelki atyjuk. Egy ilyen „hagyományos hívő” kategóriában nagyon különböző típusú hívők keveredhetnek.

Mikor elhatároztam, hogy a böjtölési szokásokról fogok írni, nem csupán a böjtölés jelensége érdekelt. Úgy gondoltam, érdemes megvizsgálni a böjtölés és a vallási gyakorlat más elemei közti összefüggéseket, valamint a vallásosság és az élet egyéb jelenségei közti összefüggéseket.

A böjtölés a vallásos élet annyira fontos része, hogy tulajdonképpen megosztja a kortárs ortodox híveket. A kiegyensúlyozott és szenvedélyes hívők között (a *‘votserkovlionnye’*, vagyis templomba, egyházba szocializált ortodoxok körében) tulajdonképpen elképzelhetetlen, hogy valaki ne böjtölne, legfeljebb nem tesz meg minden tőle telhetőt a böjtölés érdekében. A böjt megszegése gyakori, viszont lényeges különbségek vannak abban, ahogyan valaki megszegi, majd ahogy indokolja a szabályszegést. Mivel a böjtölés nem csupán az állati eredetű ételmentől és olajtól való tartózkodást jelenti, hanem minden szenvedélytől és bűntől való tartózkodást is, és ezzel párhuzamosan imádkozást és alamizsnát, nagyon nehéz a szabályoknak megfelelni. És mivel annyira intim része az életnek, nagyon nehéz kutatni.

Ortodox böjtök:

Eucharisztikus böjt

Az áldozás előtt tartott böjt hossza és mértéke egyénre szabott ugyan, de hagyományosan *éjféltől sem ételt, sem italt* nem szabad fogyasztani. A szent-áldozást általában három napos böjt előzi meg.

Szombat és Vasárnap

Soha nem böjtnap, ami úgy értendő, hogy e napok ünnepi karakterének megfelelően – az első a Teremtés, a második a *Feltámadás* emlékeztetét őrzi – sohasem szabad *teljes böjtöt* tartani, azaz olaj és

bor fogyasztása még a legszigorúbb böjti időszakokban is megengedett, *Nagyszombat* kivételével, amikor teljes böjt van előírva.

Szerda és Péntek

Ezek a napok, Krisztus elárulatására és megfeszítésére emlékezve, még a bor és olaj fogyasztásától is tartózkodni kell: e böjti szokás már az apostolok kora óta érvényben van. Tehát: szigorú böjt.

A négy nagyobb böjti időszak a következő:

Nagyböjt (összesen tíz hét)

Karácsony előtti böjt (nov.15. – dec.25.)

Nagyboldogasszony böjtje (aug. 1. – 15.)

Szent apostolok böjtje (Minden Szentek Vasárnapja – jún. 28.)

A böjtös napok itt nem az Orosz Ortodox Egyház használta Juliánusz-naptár szerinti, hanem a mi naptárunk szerint jellettek.

Láthatjuk, hogy az ortodox egyházi év legfontosabb ünnepeit egy-egy böjti időszak előzi meg, amely segít felkészülni a gyónásra és az áldozásra. A Húsvétot megelőző böjtöt tekintik a legfontosabbnak. Fontos tudni, hogy az orosz ortodoxok évszázadokig csak Húsvétkor gyóntak. Manapság a vallásos gyakorlat ilyen tekintetben is nagyon változatos, és a szenvedélyes hívők igen gyakran gyónnak és áldoznak (gyógyító erőt tulajdonítanak neki).

Böjtölési szokások Szergiev Poszadban

A böjtölés a vallásos életnek annyira intim része, hogy egy külső személy, egy kutató számára igen nehéz valós, releváns tudást szerezni róla. Bár az ortodoxok gyakran beszélnek a böjtről, valamint saját böjtölési szokásaikról, reális képet egy személy böjtöléséről csak úgy kaphatunk, ha együtt élünk vele. Terepmunkám során sok emberrel beszélhettem a böjtről, emellett sok esetben hallhattam másokat böjtről beszélgetni, vagy tanúja lehettem annak, hogy böjtös recepteket cseréltek. Böjtös időszakokban sokszor étkeztem együtt a klérus tagjaival és segítőkkel több templom, valamint a kolostor refektóriumában, és megfigyelhettem, mennyire komolyan veszik ezekben a közösségekben a böjt szabályait. A kolostor falai közt böjtöt csak úgy szeghet meg szerzetes, ha cellájában költ el vásárolt vagy ajándékba kapott nem böjtös edelt. Egy egyszerű hívő számára, aki sem egy parókia legszűkebben vett munkaközösségéhez, sem egy kolostorhoz

nem tartozik, sokkal bonyolultabb önerőből megteremteni a böjt feltételeit, beszerezni és elkészíteni a megfelelő ételmet, ugyanakkor csupán az önkontrollra hagyatkozhat a böjt betartása tekintetében. A kolostori (pl. szerzetesi, de nem csak) és parókia körüli közösségek nagyszerű támaszt jelentenek a böjt alatt, de a vallásos élet egészére nézve is. Mindazok a hívek, akik világi környezetben élnek és ott is dolgoznak, sokkal nehezebben bírják böjtölni, és velük szemben más hívek, valamint a papok is engedékenyebbek. Az öregekkel, betegekkel, terhes anyákkal és utazókkal szemben szintén sokkal engedékenyebb az egyház.

Terepmunkám alatt, valamint a későbbi látogatásaim során sok személyt látogattam meg otthonában, néhányukkal rövidebb ideig együtt is laktam és ilyenkor természetesen együtt is étkeztünk. Engem is sokan látogattak meg és böjtös időszakokban mindig böjtös eledelket főztem számukra. Tudatában vagyok annak, hogy az általam ismert hívek böjtölési szokásai nem relevánsak a város és a környék minden ortodox lakosára nézve, de a lehetőség széles skáláját fedik le, és egyéb, terepmunkám során tett megfigyelésekkel egyetemben legalábbis a létező trendek felvázolásában segítenek.

Mivel a mai orosz ortodox hívők olyan sokfélék, valamint a böjtöléssel kapcsolatos tudásuk és eme tudás internalizációjában is nagy különbségek tapasztalhatók, elképzelhető, mennyire sokféle variánsa létezik manapság a böjtölésnek az orosz ortodoxiában. A családi hagyomány csupán egy szűk kisebbség számára szolgálhat útmutatóul a böjtölésben, legtöbbször a megjelenő kiadványokból és más hívekkel, valamint a klérus tagjaival folytatott beszélgetésekből szerzik a böjttel kapcsolatos tudást. A böjtölés is részét képezi annak a (sok esetben idealizált) forradalom előtti orosz ortodoxiának, amelyet az elmúlt évtizedek során akkora igyekezettel próbálnak visszaállítani. Az ilyen értelemben vett visszaállított ortodox hagyomány sok ortodox képzeletében a nemzet megmentőjeként jelenik meg: segít megőrizni Oroszország erkölcsi tisztaságát a globalizálódó világban.

A terepen a következő böjtölési variánsokat találtam:

1. A tökélyre törekvő böjtölő: minden szabály betartására igyekszik. Megtörténhet, hogy ez sikerül, viszont az is előfordul, hogy deviáns attitűdöt fed valaki perfekcionista megnyilvánulásokkal.
2. Böjtöl, de megszegi a szabályokat:
 - 2.1. Csak olyankor szegi meg a szabályokat, amikor erre az ortodox közösség által elfogadott

indoka van (betegség, terhesség esetén, utazás esetén, ha állati eredetű étellel kínálják meg egy látogatás során; emellett megszegheti a böjtöt akkor is, ha a szellemi atya megáldja és megengedi ezt: „bátyuská blágoszlovil”)

- 2.2. Tejterméket eszik, de a böjt egyéb szabályait betartja
- 2.3. Kevés húst is eszik (pl. halat, vagy csirkét) a tejtermékek mellett
- 2.4. Nem eszik állati eredetű ételmet, de alkoholt fogyaszt
3. Egyáltalán nem böjtöl.

A klérus tagjai általában nagyon annyira komolyan veszik a böjtölést, amennyire csak bírják. Más hívek esetében a böjtölési gyakorlat minden ember esetében más és más. Ugyanazon hívő esetében is más böjtölési gyakorlattal találkozhatunk különböző életkorokban, de releváns különbségeket fedezhetünk fel egyazon naptári év különböző böjti időszakaiban is. Némelyik hívő eldönti a böjtös időszak kezdetén, hogyan fog böjtölni (pl. fogyaszt majd tejterméket), és próbálja a saját maga által felállított szabályt betartani. Egy ilyen fajta engedményes böjthöz akár a lelki atya áldásával is rendelkezhet, amit egyébként azért kaphat meg, mert a pap felismeri gyenge egészségi állapotát vagy tudja, mennyire nehéz világi körülmények közt dolgozni, ugyanakkor betartani a böjt szabályait.

Böjtölés, kommunikáció és fogyasztási szokások

Ebben a rövid böjttípusokra vonatkozó áttekintésben csupán az élelem és alkohol fogyasztására tértem ki. Nagyon sok más vonatkozásban hasonló variánsaival rendelkezünk az aszkétikus böjtölési gyakorlatnak: az emberek pl. nagyon különböznek aszerint, hogy mennyit bűnöznek, aszerint, hogy mennyit járnak templomba, hányszor és mennyire hosszasan imádkoznak. Ha megkíséreljük összekötni a böjtölési szokásokat az általam meghatározott hívő-kategóriákkal, azt láthatjuk, hogy a kiegyensúlyozott hívek betartják a böjt szabályait és rendszeresen járnak templomba. Emellett vigyáznak arra, hogy viselkedésük megfeleljen a keresztényi értékrendnek. De vannak, akik nagyon lazán értelmezik a szabályokat, tejtermékeket és halat esznek böjtös időszakban. A legszélsőségesebb gyakorlata a szenvedélyes hívőknek van: ők akkor is próbálnak szigorúan böjtölni, ha betegek vagy terhesek, és

gyerekeiknek szintén böjtölni kell; emellett nagyon gyakran járnak templomba. Neofiták lévén nagyon nagy önkontrollt feltételez az ő esetükben a böjt előírásainak betartása. Keresztényi magatartásuk néha szintén csődöt mond. A távolságtartó hívők esetében a legkevésbé valószínű, hogy betartják a böjt szabályait. Ugyan megpróbálhatják, de közben fel is adhatják. Néha beléphetnek a böjt ideje alatt a templomba, és gyakran templomba mennek a böjttel záró ünnepnapon (és ebben a nagyobb nyilvánosságnak, valamint az ünnepi színpompa szeretetének is szerepe van). A bűnökkel kapcsolatosan is jóval lazább a viszonyulásmódjuk és egyáltalán nem sztresszeli őket a gyónás. Bűneiket sok esetben idegen, ismeretlen papoknak vallják meg, ezáltal elkerülve annak a lehetőségét, hogy egy parókián rendszeresen találkozhatnának a gyóntatójukkal.

A szexuális élet szigorúan tiltva van a böjt ideje alatt. Az egyház elvárásai szerint ortodox házastársaknak úgy kell együttélniük ilyenkor, mint testvéreknek. A nem házas nőktől és férfiktól egész évben elvárják az absztinenciát. A böjttel tehát szexuális kapcsolataik révén is megszeghetik a hívek. A húsevés korlátozásának tulajdonképpen az az egyik fő célja, hogy a testi szenvedélyeket megzabolázza és megakadályozza a paráznaságot.

A böjt szabályait önmagukban is nehéz betartani, de sok ortodox számára (főképp a szenvedélyes típusból) más megszorítások ezt is figyelembe kell venni a teljes naptári év során: például van, aki a zsidóktól származó enivalótól fél, és szinte mindenki gyanakvó az idegen eredetű enivalóval szemben. Ha semmiképpen nem bírják elkerülni az ilyen termékek fogyasztását, akkor megszorítják szentelt vízzel, hogy megtisztítsák a démonikus hatásoktól. Az enivalóra vonatkozó megszorításokon kívül van egy egész sorozat fogyasztást korlátozó valamint a környező világgal való kommunikációt korlátozó tiltás. A TV, rádió, internet démoni erők forrásként jelenik meg, a hívekben félelmet keltő erkölcsi szennyeződést okozva. De a vonalkóddal ellátott bolti termékek vagy a külföldi utazásra feljogosító útlevél (zágrán pásszport) is démonikusként tűnik fel képzeletükben, következésképpen kerülni kell a fogyasztásukat, valamint a legjobb nem igényelni ilyen útlevelet (esetleg helyi tartózkodásra feljogosító útlevelet sem) és otthon maradni. Fejlődőfélben volt terepmunkám alatt egy ortodox szubkultúra, amelynek tagjai (hívei) nem rendelkeztek útlevéllel (a személyinek megfelelő dokumentummal, tehát helyi regisztrációval sem), otthon szült és be nem jelentett, titokban tartott gyerekekkel, ilyenformán

megkerülve az állam egészségügyi ellátást és az oltságokat, amelyeket szintén ártalmasnak tekintenek (démoni hatásnak illetve a kódolás lehetőségének teszi ki képzeitek szerint a gyereket). E szubkultúra hívei tulajdonképpen szinte mindenkitől félnek, aki az általuk nem ritkán élő szentként tisztelt karizmatikus lelki atya körül megjelenő „duhovnája szemjé” (szellemi családhoz) tartozik. Az ilyenfajta ortodox hívek szerint a böjt megszegését nem az emberi gyengeség, hanem az erős démoni kísértés okozza (pl. ha egy férfi megszegedik a nagyböjt idején, az azért történik, mert szobájába látogat az ördög és meggyőzi, hogy sok alkoholt fogyasszon). A közösségen belül a világban jelenlevő Gonosszal kapcsolatos információk szájról szájra terjednek, azonban csak a megbízhatónak ítélt személyekkel osztják meg tudásukat. Talán érthető, hogy a helyi klérus tagjai közül ezekhez az ideákhoz legközelebb az ördögűző Germán atya áll.

A kifele mutatott vallásosság, a színlelés és a szovjet örökség: „a tettek által felfedett belső valóság praxisa” (Kharkhordin)

Elemzésem záró részében azokat az összefüggéseket vizsgálom, amelyek a Szergiev Poszad-i lakosok fogyasztási szokásai, erkölcsi álláspontjai, valamint a helyi piaci viszonyok közt állnak fenn. A Szovjetunió bukását követő gazdasági válság a legtöbb orosz állampolgárra erősen kihatott, beleértve a hívő ortodoxokat is. Sokan terepmunkám idején is nehéz anyagi körülmények között éltek, míg másoknak sikeres, jól jövedelmező vállalkozásaik voltak. A vallásos élet jellegzetes igényei befolyásolták a piaci kínálatot, megjelentek olyan termékek, amelyek a hívők számára készültek. Itt nem szeretnék kitérni olyan ipari mennyiségben termelt javakra, mint a gyertyák vagy a templom berendezéséhez szükséges tárgyi kellékek (amelyek nagy részét egész Oroszország számára a közeli szofrinói üzemben gyártják). Csupán néhány jellegzetes, terepmunkám ideje alatt megjelenő termékre térnék ki, mert fontos, előadásom kontextusába illeszkedő jelentést hordoznak. Ezek az ún. kompromisszumjavak, amelyeket az absztraktomban is említettem. Olyan élelmiszeripari termékekről van szó, amelyek a böjtös időszak tiltásai által létrehozott úrt hivatottak betölteni, ezáltal a kontinuitás illúzióját kelve a böjtös ételek szegényessége és a nem böjtös időszak gyönyörűséget keltő étkezései közt. Ilyen például a tojás és tej nélkül készülő torták, a böjtös csokoládé,

a szójatej, stb. A majonéz esete különösen érdekes, hiszen annyira divatos lett a terepmunkám idejére, mint az ételek ízét finomító, lágyító adalék (még levesekbe, pl. szoljánkába is tesznek). Ha kezdetben a böjtös majonéz nagyon ritka volt, mire terepmunkám véget ért, már minden posztdi boltban kapható lett. Mint minden kompromisszum-termék, ez is először a kolostorral szembeni egyes számú boltban jelent meg, majd terjedt a központi boltokban, és onnan a lakónegyedekbe.

De miért is tulajdonítok jelentőséget annak a ténynek, hogy az ortodox hívek igyekeznek ilyenfajta javakat beszerezni, és örömmel fogyasztják őket (és alávetik magukat az általuk keltett illúzióknak)? Bizonyára a szovjet időben, avagy a gazdasági válság alatt megtapasztalt nélkülözés is magyarázatként szolgálhat. Úgy tűnik azonban, valami sokkal fontosabbról is szó van, ami a kortárs vallásosság természetével és a szovjet korból átörökített moralitással és viselkedési mintákkal kapcsolatos. Amint Nancy Ries (1997) és mások megjegyezték, a forradalom előtti Oroszország forrásként szolgált egy új, szovjet-ellenes identitás felépítéséhez. Ezt nagyon jól illusztrálja a kommunista pártból való tömeges kilépés 1990 körül, és szinte ezzel egyidejűleg ugyanazon személyeknek az ortodox egyházközösségekbe való beépülése (vö. szenvedélyes hívők); „olyan volt ez, mintha egyik napról a másikra hirtelen lecserélték volna kitűzőiket” (Ries 1997:176.). Terepmunkám során azt tapasztaltam, hogy a hajdani pártvezérek manapság a legextrémebb szenvedélyes hívők. Nyilvánvalóan arról van szó, hogy a kommunista rezsim régi híveinek új hiedelemrendszerre van szükségük, és a vallás ezt a szerepet kiválóan betölti. A kommunista földi mennyország képzetét fölváltotta az ortodox másvilág képzet (a hívek erre készülve élik a túlviláginál jóval jelentéktelenebbnek tekintett életüket). Ha a szovjet időben az emberek egy majdani földi paradicsom reményében túrtak el szenvedést, az ortodox keresztényeknek a túlvilági élet reményében kell lemondaniuk a világ (elérhető) élvezeteiről. Hogy a hívő életében milyen mértékben keveredhetnek a keresztényi és a világi elemek, az minden történelmi korban újraértelmeződik. Terepmunkám során azt tapasztaltam, hogy ebben dönthet a személy, vagy a lelki atya (többnyire ő dönt; a szenvedélyes hívek esetében többnyire a pap dönt).

A kollektív gazdaságról írott könyvében Kharkhordin megjegyzi, hogy a forradalom előtti radikálisoknak, majd később a bolsevikeknek már

egyáltalán nem volt szükségük gyónásra vagy magukba tekintésre, mikor „önmagukon dolgoztak” (“working on oneself”). A hitük kifejezésére hivatott cselekedeteiket erős önkontroll jellemezte, és ez a kontroll fejezte ki egy magasabb lelkiismeret meglétét. Az ilyenfajta hitet kifejező cselekedetek elemzése által ismerte meg az egyén önmagát. A forradalmi radikálisok, és később a bolsevikek közt „A control of acts through which faith was allegedly expressed became the way to assure the possession of a higher Conscience, and analyzing these acts became the way to know oneself. Among revolutionary radicals, and later, among the Bolsheviks, one hardly any longer needed confession or introspection to know oneself. Once the Russian Revolution swept away or marginalized the strata that practiced these confessional techniques, it paved the way to an almost unchallenged hegemony of the practice of revelation by deeds” (Kharkhordin 1999:270).

Sokan megfigyelték a mai orosz ortodoxok vallásosságban a külsőségek jelentőségét. A templomban gyakran hallani olyan beszélgetéseket, amelyek főleg a neofiták megjelenésével, öltözködésével kapcsolatos túlzott figyelemről tanúskodnak. A külsőin általában tökéletes, főleg a teológiai fakultáson tanuló majdani kórusvezető lányok körében, akik mind papokhoz szeretnének férjhez menni. De amint közelebbről tanulmányozni kezdjük ugyanazokat a híveket, azt láthatjuk, hogy ez a kifogástalan megjelenés nagyon hiányos vallásos ismereteket és kevésbé átélte, életükbe be nem épült dogmákat takar. Ortodoxként élni sok esetben (főleg a távolságtartó hívők esetében) egy hatalmas káprázat (félrevezetés) részének tűnik, ahhoz hasonlatosan, amit sokan megélték a szocializmus korában, amikor a politikai elvárásokhoz igyekeztek igazodni, a látásra vigyázva és csupán bensőséges viszonyaikban áruva el tulajdonképpeni érzelmeiket és nézeteiket. Ma a vallásosság a Nagy Színház, és teljesen más kérdés, hogy ezt ki-ki hogyan éli meg belülről. Ebben a színházban a politikusok és dúsgazdag üzletemberek is részt vesznek, vallási eseményeken való nyilvános szerepléseik által. A trendet sokan követik, de ez ritkán jár együtt az Én mély átváltozásával (7% esetében), és még a mélyen vallásosok esetében is előfordul a böjtös előírások megszegése, avagy a fent említett kompromisszum-javak fogyasztása. Mindannyiuk vallásos életét rengeteg kompromisszum jellemzi, egyfajta egyensúlyozás az egyházi elvárások, a vallásos én-ideálok, valamint a kortárs Oroszország kemény valósága között.

Felhasznált szakirodalom

- Caldwell, Melissa L. 2002 The Taste of Nationalism: Food Politics in Postsocialist Moscow. *Ethnos* (67)3:295-319.
- Dubin, Boris 2006 "Liogkoe vremia": massovoe pravoslavie v Rossii 1990–2000-h godov. In *Religioznye praktiki v sovremennoi Rossii: Sbornik statei*. Eds. Kathy Rousselet and Alexander Agadjanian. Novoe izdatelstvo, Moskva, 69-86.
- Egorievskii, Mark episkop, vikarii Moskovskoi eparhii (ed.) 2007 *Slovar' pravoslavnogo palomnika*. / Post/ Moskovskii Patriarhat. Palomniceskii Tsentr. Moskva, 105-106.
- Goffman, Erving 1959 *The Presentation of Self in Everyday Life*. Doubleday Anchor Books, Doubleday & Company Inc. Garden City, New York.
- Humphrey, Caroline 2002 Creating a culture of Disillusionment: Consumption in Moscow, a Chronicle of Changing Times. In *The Unmaking of Soviet Life. Everyday Economies after Socialism*. Cornell University Press, Ithaca and London, 40-64.
- Kääriäinen, Kimmo – Furman, Dmitrii 2007 Religioznost' v Rossii v 90-e gg. XX – nachale XXI v. In *Novye tserkvi, starye veruiushchie – starye tserkvi, novye veruiushchie. Religia v postsovetsskoi Rossii*. Eds. Kääriäinen, Kimmo – Furman, Dmitrii *Starye Tserkvi, Novye Veruiushchie*. Moskva – Sankt Peterburg, Letnii sad, 6-87.
- Kharkhordin, Oleg 1999 *The Collective and the Individual in Russia: a Study of Practices*. Berkeley: University of California Press.
- Kharkhordin, Oleg – Kovaleva, Anna 2009 Gradatsii blizosti v sovremennoi Rossiiskoi družbhe. In *Družbba. Ocherki po teorii praktik*. Ed. Oleg V. Kharkhordin. Izdatelstvo Evropeiskogo universiteta v Sankt Peterburg, 48-77.
- Kizenko, Nadieszda 2007 Written Confessions and the Construction of the Sacred Narrative. In *Sacred Stories. Religion and Spirituality in Modern Russia*. Ed. by Mark D. Steinberg and Heather J. Coleman. Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 93-118.
- Komáromi, Tünde 2008 *In search of moral balance: conversion and church adherence inside the Russian Orthodox Church during the post-Soviet period*. Writing-up seminar presentation. MPI Halle/Salle, 20.10.2008.
- Komáromi, Tünde 2010. Religion and Secular Concepts of Evil in Contemporary Russia. In *Religion, Identity, Postsocialism*. The Halle Focus Group 2003–2010. Edited by Chris Hann. Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle/Saale, Department II:103-106.
- Ries, Nancy 1997 *Russian Talk: Culture and Conversation During Perestroika*. Ithaca, Cornell University Press.
- Tarabukina, Arina Valerievna 2000 *Fol'klor i kul'tura pritserkovnogo kruga*. Dissertatsia na soiskanie uchionoi stepeni kandidata filologicheskikh nauk. Sankt Peterburg. http://www.ruthenia.ru/folktee/CYBERSTOL/books/Tarabukina/arina_tarabukina.html